

Vincze Zoltán

Roska Márton régész pokoljárása

Roska Márton (1880–1961) tudományos körökben jól csengő nevet hagyott maga után. Tanulmányai szakemberek ihletadó forrásai, a kolozsvári történelmi múzeum és néhány társa a régészeti ásatásain feltárt leletek sokaságát, a néprajzi múzeum a száz év előtti népelet hiteles emlékeit mentő szenvedélye bizonyosságait kínálja a látogatóknak.

Tudós volt, nem politizált. Pályája elején Messterét, *Pósta Bélát*, a korabeli magyar régészet egyik oszlopát elítélte, amiért az embereket politikai hovatartozásuk alapján bírálta el. 1949-es pokoljárásán tett valómásában leszögezte: „1910 óta politikával nem foglalkozom”. Ezt a politikát kerülő igaz embert a megrontott igazságszolgáltatás fizetett szolgálói erkölcsstelen szerencselovagok segítségével törvény elé citálták.

Nem volt elég a féltárvaság, amellyel gyermekkorában a sors megpróbálta, s amelynek elviselését örmény katolikus árvaház, majd pedig piarista atyák gondoskodása tette elviselhetővé. E segítő kezek hitből fakadó önzetlen szolgálatát elfogult bírák utóbb ellene fordították. A sovinizmus leprájától megfertőzött idők ítélkezői pedig nem tudták elviselni, hogy örmény apa és magyar anya gyermeke szemrebbenés nélkül megvallja: „Én örmény-magyar voltam, vagyok és maradok”, és e szerint is cselekedjék.

A pokoljárások sorát az első világháború vezette be, amit a galíciai fronton

Roska Márton, az egyetemi tanár

szenvedett végig. Megérte a világméretű öldöklés végét. „A sírás fojtogatja torkunkat. [...] Ezt hozta nekünk az angyal máma” – írta el fájdalmát jegyzetfüzetének 1918. karácsony szombatján, Kolozsvár román megszállása napján. A közösségi és személyes megaláztatások sora munkahelye, a Magyar Állami Egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetének erőszakos elvételével folytatódott (1919. május).

A Román Kormányzótanács az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyetemi kezelésben lévő Érem- és Régiségtárát is birtokába vette, bár tulajdonjogának tiszteletben tartását ígérte. Egyelőre. Mert távlati tervei közt az egyesületi tulajdonban lévő értékes gyűjtemények megkaparintása a legfontosabbak között foglalt helyet.

Roska Márton 1919 őszén került a román királyi igazságszolgáltatás célkeresztjébe. „Bűne” az volt, hogy a Romániával szövetséges antanthatalmak (Anglia, USA) sajtójában közölt cikkek fordításában és terjesztésében segédkezett. Olyan írások voltak ezek, amelyek

szépítés nélkül tárták a nagyvilág elé a román hadsereg magyarországi garázdálkodását. 1919. november 5-én letartóztatták, tíz napig vizsgálati fogságban tartották, hazaengedése után pedig napon-ta jelentkeznie kellett a haditörvényszéken. A vád, saját tömör fogalmazásában: „az állam érdekei és a hadsereg ellen való propaganda, az ellenséggel való összejárás.” Az 1920. május 5-i tárgyaláson a katonai ügyész, az újságcikkek terjesztésére vonatkozó bevallott „bűnt”, egész sereg „szamárság” betoldásával, valóságos bűnlajstrommá duzzasztotta. (Utólag, magánbeszélgetésen, a hadbírói testület elnöke az eljárást „disznóság”-nak minősítette.) Nehéz családi körülményekkel sújtott vádlott-társai megmentése érdekében Roska „tettük” egész ódiomát magára vállalta. Az ügyész, mint várható volt, hallált kért a vádlottra, de a testület szavazattöbbséggel felmentette.

Visszatérhetett korábbi munkahelyére, a románná vált kolozsvári egyetem Régészeti és Érmészeti Intézetébe, de adjunktusi állásából lefokozták tanársegéddé. Szerencséjére az intézet élére „D. M. Teodorescu” professzor személyében jó szakember és megértő, nemes lelkű kolléga került, aki tisztelte új munkatársai fájdalmát, méltányolta tudományos múltjukat, s aki alatt a munka is megindulhatott.” Ám Bukarestből érkezett, nem tudott magyarul, márpedig az intézet irattárának korábbi anyagát kizárólag magyarul vezették. A tudományos személyzet egyedüli román tagja, *Constantin Daicovicu* gyakornok, tanulmányait a budapesti egyetemen kezdte, és magyar nyelvtudása révén az igazgató megkerülhetetlen jobb kezévé vált. Gondnoki állása az egyetemi ranglétrán gyors emelkedést biztosított számára. Szakmai haladásában nem

egyszer tapasztalta Roska segítő kezét. A „köszönet” nem váratott magára.

A türelmi idő tíz évig, az intézet 1929 februárjában történt átszervezéséig tartott, neve Klasszikus Tanulmányok Intézetére változott. Az új igazgató személyéről kapott előzetes híresztelések vételekor Roska tisztában volt a várható változások jellegével. „Teodorescu megy, *Panaiteescu* jön – idegenek el” – rögzítette sejtését jegyzetfüzetében. Az új főnök első magyarellenes intézkedései az Érem- és Régiség-tár magyar jellegének felszámolására, végső soron elkobzására irányultak. Elvette a tulajdonjogot igazoló iratokat, a kiállításról eltávolította az egyesület ereklyéit, a magyar feliratokat. Pár napig személyét illetően Roska még bizakodott („Ki akartak tenni, de szükség van rám”), ám idő múltán jegyzetfüzetébe kizárólag rossz hírek kerültek: „Szorul a tér körülöttem”, „Daicovicu parasztsága”, „Komisz vita *Panaitescuval*”, „idegsokkot kapok”, „D. eloltja lámpámat”, „Nem fogadhatok senkit, nem adhatok semmiféle információt.” A rosszindulatú utasítások jórészt *Panaiteescu* agyában születtek meg, de az ellenséges szándékú főnök mellett *Daicovicu* is kiélte ösztöneit. A szorításban egy-egy kolléga (*Ion Grințescu* egyetemi tanár, *I. Andrieșescu* bukaresti múzeumigazgató) együtt érző gesztusai gyógyírként hatottak. Az összpontosított támadás az Erdélyi Kárpát-Egyesület Roska vezette múzeumát is elérte. Fegyverrejtegetés ürügyén a hatóságok a Mátyás-házban székelő intézményt bezáratták (1934). A további zaklatások megelőzése végett Roska kilépett a turistaegyesületből, és nyugdíjba készült.

Ám a kellemetlenségek, a támadások csupán a megsemmisítőnek szánt csapás előjátékát képezték. Az alkalmat az

Asztalos Miklós szerkesztette A történeti Erdély című munka megjelenése szorgáltatta, amelynek három fejezetét (Erdély az őskorban, a népvándorlás és a honfoglalás idején) Roska írta. 1936. május 4-én *Gherasim Pinte*a tanársegéd feljelentést tett ellene a hadbírószágon. Másnap házkutatást tartottak a lakásán, harmadnap a hadbírószágra idézték. Ugyanaznap távollétében (!) Daicovicu sajtóértekezletet tartott a helyi román sajtó képviselői részére. A következő napok tudósításai közölték Roska „bűnlajstromát”: írásaiban Erdély és a magyarlakta területek mindenkori egységét bizonygatja, a tartomány magyarok általi megszállását a honfoglalás idejére teszi, külföldön megjelent munkáiban az erdélyi helyeségek magyar nevét használja. Éjszaka a Daicovicu irodájában összegyűlt tudományos személyzet hasonló tartalmú jelentést fogalmazott. A feljelentést *T. Naum* intézeti igazgató másnap (május 7.) továbbította *Fl. Ștefănescu-Goangă* rektornak, aki újabb házkutatásokat és kihallgatásokat követően június 11-én azonnali hatállyal felfüggesztette adjunktusi állásából. Roska Márton az utcára került.

Jóleső érzéssel nyugtázta, hogy meghurcoltatásában a város magyar közvéleményét maga mögött tudhatta. Az ügy érdemi részéről faggatózó, együttérző újságírói tudakozódásra azt válaszolta: „Dolgozni, dolgozni és dolgozni fogok

– mint eddig is tettem. [...] Nagy erőt ad ártatlanságom tudata.”

A hadbírószági tárgyaláson (november 13.) az ügyész kiemelte, hogy a vádlott, román állami hivatalnok léte, egy magyar revizionista társaságban tevékenykedett. Roska visszautasította a vádak, és kijelentette: „ártatlannak érzem magam”. A kartársaira irigykedő, ellenük áskálódó, összeférhetetlen Daicovicu nevezte meg a per értelmi szerzőjének. „A megjelent három tanulmány egyébként tisztán tudományos kérdéseket fejteget, és azoknak semmi politikai céljuk nincs. Tiltakozom a tudományos kutatás szabadsága nevében, hogy ebben a tekintetben rejtett célokkal vádoljanak.” A vád tanúi megerősít-

tették a vádpontokat, viszont a védelem néhány román tanúja az emberi kiállás szép példáját adta. Roska asszisztense, *Traian Jianu* kijelentette, hogy csak tudományos dolgokkal foglalkoztak, és a vádlottól semmi terhelőt sem mondhat. *Aurel Stoica* nyugalmazott alezredes, az egykori frontharcos bajtárs azt mondta vallomásában: „magyar érzelmű ember, de a románok iránt igazságosságot és emberiséget tanúsított mindig.” *Mircea*

Georgescu ügyvéd átgondolt érveléssel verte vissza a vád indokait: a jelenlévők közül a könyvet senki sem olvasta, tehát államellenes izgatásra nem alkalmas; román szakemberek munkáikban magyar városneveket használnak, mégsem ítélik el őket; 1918 előtt Erdélyben a

Roska Márton, a szegedi Csillagbörtön rabja

román nyomtatványokon szabadon használhattak román helységneveket; a magyarok ojtózi-szorosi átkelése semmi veszélyt sem rejt magában. Következtetése: „Roska csak azért bűnös, mert olyan állása van, melyet el akarnak venni tőle.”

Roska utolsó szó jogán elhangzott gondolatait igaza tudatából sarjadt erkölcsi emelkedettség hatja át: „Megrabolták azt az oltárt, melynél három hónap híján harmincöt évig áldoztam, s kioltották azt a szent tüzet, melynek világánál ezt az áldozatot bemutatam: a becsületes, meggyőződéses munka áldozatát. Uraim, ki fogja ezt az oltárt ismét felépíteni, ki fogja nekem ezt a szent lángot felgyújtani? Az Önök felmentő ítélete? Az legfeljebb bizalmam egy részét adhatja vissza. Uraim, ítéljenek!” A hadbíróóság államellenes izgatás miatt háromhavi elzárásra, ötezer lej pénzbüntetésre és összes jogai három évre szóló felfüggesztésére ítélte. Ítélet-hirdetés után letartóztatták.

A méltánytalan döntés a magyar közvéleményben általános felháborodást keltett, de román demokratikus körökben is viszsztatetszést szült. A tekintélyes tudós és politikus, *Nicolae Iorga* véleménye szerint az erdélyi őskor kiváló kutatója tevékenységének megszakítása hiba, és az elítélt megkegyelmezéséért a királyhoz folyamodott. Az ésszerűség győzött, és november 30-án, a román nemzeti ünnep alkalmából, a világháború idején mozgósított és egy évnél rövidebb szabadságvesztésre ítéltre elrendelt királyi közkegyelem alapján, háromheti fogság után, december 3-án Roska elhagyta az ügyességi fogházat. Pár nap múlva Bukarestbe utazott: Iorgának, Andrieșescunak, Grințescunak az önzetlen közbenjárásért köszönettel tartozott.

1937 januárjában visszavették az intézetbe, újból letette az esküt, ám ellenséges

légkör fogadta. A kirajzolódó további megaláztatások elől az áttelepülésbe menekült. Elbúcsúzott barátaitól, szülőföldjétől. Az erdélyi körút augusztus 22-i állomása Magyarköblös volt, fel is jegyezte, hogy „elbúcsúzom falumtól.” Szeptember 28-i naplójegyzete szerint „Útnak indulunk Debrecenbe”.

A civis városban tárt karokkal fogadták, egyetemi tanszék várta, de a második bécsi döntés visszahívta Kolozsvárra. 1940 és 1945 között a Szegedről visszaköltözött magyar egyetem régészeti katedráján és az Érem- és Régiséggtár élén felvette Pósta Béla két évtizeddel korábban elszakadt iskolateremtő munkájának fonalát. Sajnos, az alig néhány éves kis magyar világot újabb önkéntes száműzetéssel kellett felcserélnie. Ezúttal az újból Szegedre menekült egyetemen várt rá a régészeti tanszék.

Nem sok öröme telt benne. A kommunista hatalomátvétel őt is utolérte. Meghurcolása a koncepciók perék szinte minden elemét magában hordozza. „Bizalmas értesítés, hogy a *Mindszenty*-ügyben feljelentettek” – olvassuk naplója 1949. január 12-i bejegyzésében. A rendőrségre beidézt négy diákjából és *Lehel István* adjunktusból az előadásain állítólag elhangzott kijelentéseket csikartak ki, amelyek „igazolták” a kommunistaellenes és sovinszta lázítás büntetere felépített koncepciót. Íme, néhány részlet a terhelő vallo-másokból: „Magyarország és Erdély régészeti szempontból egységet képez és így Csonka-Magyarország Erdély nélkül és Erdély Csonka-Magyarország nélkül életképtelen”. Vagy: „a több száz éves magyar kultúrát a románok már tönkretették”; az iskolák államosításával a demokratikus rendszer tönkretette évszázados kultúránkat, „melyet a papságtól

kaptunk”; „Mindszenty az egyedüli gerinces magyar az országban”; „A kommunisták az ország szekerét felfordították, és úgy akarják azt húzni”; „A pártban csak a söpredék van, mert minden becsületes magyar ember még a párt tájékát is elkerüli”; „Most zsidó országban élünk, és a zsidók teljesen ráfeküdtek a munkásságra és kiszípolozzák.”

1949. január 19-én őt magát is kihallgatták, a rágalmakat rendre visszautasította. Mindhiába. A február 2-án szerkesztett vádirat nem vette figyelembe védekezését, és kizárólag a terhelő tanúvallomásokra épült: a vádlott felsorolt kijelentései a demokratikus államrendszer és egyik alapintézménye, az államosított iskolák ellen, egyes személyek és csoportok, nemzetiségek és felekezetek elleni gyűlöletre izgattak. A vádemelést állásából történt felfüggesztése követte.

A megfélemlítés, a gyanakvás légkörében akadtak emberek, akik nem feledetek a mostanihoz hasonló embertelen idők Roska Mártonának segítőkészségét, bátor kiállását. Budapesti zsidó lakótársai nyilatkozatukban védelmükbe vették az antiszemitizmus képtelen vádjával szemben: „1944-ben a nyilas időkben az üldözötteken, tőle telhetőleg, segített. Humánus magatartásának tanújelét adta legnehezebb időkben.” Egyben ígérték, hogy állásfoglalásukat készek bármely hatóság előtt élőszóban megismételni. *Palotay Gertrúd*, a magyar népi és úri hímzés neves kutatója, a tudományos pályáját egyengető segítség bizonyítékait idézte: „1940–1944 között minden tőle telhetőt megtett, hogy munkámat támogassa, a vezetése alatt álló múzeum anyagát rendelkezésemre bocsátotta, tanulmányaimat, dolgozataimat az általa szerkesztett folyóiratban közölte akkor, amikor ezt mások

már nem tették meg.” *Haynal Imre*, korábban a kolozsvári egyetem orvostudományi kari dékánja, most a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem II. sz. Belklinikájának igazgatója, az MTA rendes tagja az erdélyi magyar kultúra védelmében tett áldozatvállalására emlékeztetett: „Nagy érdemeket szerzett azért, hogy 1944-ben helyét nem hagyta el, és ezáltal lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem működését folytathatta, ami az erdélyi magyarság szempontjából nagyjelentőségű volt.” Egykori kollégája mellett tanúskodó vallomását friss orvosi bizonyítvány kíséretében adta át, amely igazolta, hogy páciense „arteriosclerosisban, ennek megfelelő szívtágulatban, chronikus epehólyaggyulladásban és gyomorhurutban szenved. Kíméletes életmódra és diéta étrend betartására okvetlenül szüksége van.”

A népbíróság a védelem tanúinak a meghallgatását mellőzve hozott ítéletet. A vádlottat „összbüntetésül 1 (egy) évi és 6 (hat) hónapi börtönbüntetésre, mint főbüntetésre, – 5 (öt) évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre” ítélte. Az indoklás szerint a „vádlott kijelentései [...] alkalmasak arra, hogy a demokratikus államrend ellen gyűlöletre izgassanak, de alkalmasak felekezeti gyűlölködés felkeltésére is”. A védelem (*Turay Gusztáv* és *Ábrahám Mózes* ügyvédek) kérésére a népbíróság az ügynek a Népbíróságok Országos Tanácsánál (NOT) történő szóbeli főtárgyalását ígérte, egyben elrendelte az előzetes letartóztatás meghosszabbítását. A gyógykezelés folytatása végett kért szabadlábra helyezést pedig megtagadta. A börtönorvos véleményére hivatkozott, miszerint „korához képest igen jól konzervált, jól táplált.”

Letartóztatása óta állapota ugyan rosszabbodott, „egyszer volt sírógörccsel kapcsolatos rohama”, anélkül azonban, hogy az idegrendszeri zavarok „egészségi állapotát veszélyeztetnék”.

A NOT két zárt ülésen is tárgyalta a szabadrólra helyezés iránti felfolyamodást, de a kérést elutasította. Indoklása: „a büntetés súlya alatt a vádlott szökésétől valóban tartani kell”. Szeptemberben Ábrahám ügyvéd a vádlott azonnali szabadrólra helyezését kérelmezte. Hetvenéves védenca „súlyosan beteg ember, a hosszú vizsgálati fogság láthatóan nagyon aláásta egészségi állapotát, [...] egészségi állapota napról-napra romlik” – áll az ügyvéd beadványában. A kérés drámai hangja végre rést ütött a hajthatatlanság érzéketlen falán: a NOT elhatározta az ügy szóbeli újratárgyalását.

A fellebbviteli tárgyaláson (1949. október 24.) a NOT, hangsúlyozva, hogy első fokon a vádlott bűnösségének megállapítása és cselekményeinek minősítése törvénysértés nélkül történt, rögzítette: a büntetés kiszabásánál a népbíróság nem volt tekintettel a vádlott betegségére és idős korára. Ezért a fellebbviteli bíróság a népbírósági ítéletet megsemmisítette, és a vádlottat „összbüntetésül 8 (nyolc) hónapi börtönre, mint főbüntetésre” ítélte. De a mellékbüntetés – 5 évi hivatalvesztés, politikai jogai 5 évre való felfüggesztése, állásvesztés – jogerősnek és végrehajthatónak nyilvánította. Roska Márton november 9-én bejegyezte füzetében: „Ma reggel szabadultam.” Ám állástalan volt, bármilyen kereseti forrás nélkül, barátok kegyelemkenyerére utalva.

A *Sztálin* halála után elindult rehabilitációs folyamat részeként elfogadott 1953. július 25-i 11. számú törvényerejű rendelet közkegyelmet hirdetett a két évet meg

nem haladó politikai büntetésekre. Egy hónap múlva, augusztus 24-én a 73 éves Roska Márton a szegedi megyei bírósághoz fordult: „Amnesztia alá esem. Kérem az erre vonatkozó hivatalos értesítést, ha lehet, annak a kihangsúlyozásával, hogy állásomat visszacapjam, s fizetésem s az ezzel kapcsolatos illetékeim kiutaltassanak.” Két hónapig kellett várnia a válasza, amely szerint a törvényerejű rendelet nyomán „a büntető ítélethez kötődő hátrányok alól mentesül és büntetlen előéletűnek tekintendő.” Ennyi, és nem több, amit a legilletékesebb hatóság fontosnak vélt tenni. További másfél éves várakozás után, 1955. március 10-én újabb tapintatos, ám tényyszerű beadványban tudakozódott a megyei ügyészségnél: „megillet-e engem a nyugdíj vagy sem? [...] A pénzügyminisztériumhoz beadandó kérésem alátámasztásához volna erre szükségem. 52 évi és 3 hónapi szolgálat után már a hetedik éve vagyok fizetés és nyugdíj nélkül.” Az illetékes hatóságnak három hónapra volt szüksége az eligazító válasz megfogalmazásához: „nyugdíjjogosultsága 1953. VII. 26-tól megnyílt, ezért az illetékes szervektől kérheti folyósítani.” Minden bizonnyal további hónapok teltek el, míg a betevő falat gondja megoldódott.

A tudományok legmagasabb magyarországi fórumánál is eszébe jutott valakinek a régész Roska Márton neve, és fél évszázados munkássága elismeréseként az MTA felékesítette a tudományok kandidátusa fokozattal. Mit gondolhatott? Talán 1936-os elítélése előtt mondott szavai jártak az eszébe: „ki fogja ezt az olárt ismét felépíteni, ki fogja nekem ezt a szent lángot felgyújtani?” Maradt még rá az élettől néhány esztendő.

(Megjelent: *Művelődés* 2016 Március, Rovat: *Emlék-lapok*)